

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1850-1918

Η «πόλη των Εβραίων»
και η αφύπνιση των Βαλκανίων

Μετάφραση
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΚΑΤΗ
1994

Τα γαλλικά πάνω απ' όλα¹

Ένας άνεμος φυσά πάνω από την πόλη, μεταφέροντας νέα ήθη και νέες ιδέες από την Ευρώπη. Εφημερίδες, λέσχες, όμιλοι, μασονικές στοές και καφενεία πολλαπλασιάζονται. Η Κεντρική Ευρώπη είναι παρούσα, το Παρίσι όμως σαρώνει τα πάντα. Πού βρισκόμαστε; Στο Βαρδάρη ή στο Σηκουάνα;

«**Θ** έλετε λοιπόν να κάνετε τα παιδιά μας Γάλλους;» Είναι ο Salomon Reïnach, ένας από τους πιο διάσημους ελληνιστές και λατινιστές του τέλους του 19ου αιώνα, που μεταφέρει στο *Γράμμα από τη Μακεδονία*, με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1882, αυτή την κραυγή διαμαρτυρίας ενός οικογενειάρχη της Θεσσαλονίκης προς έναν υποστηρικτή της ευρωπαϊκής εκπαίδευσης. Φτωχέ οικογενειάρχη! Για κάποιον σαν κι αυτόν, που από τα πολύ μικρά του χρόνια σπαργανώθηκε με το απαλό κουκούλι της παράδοσης, υπάρχει κάτι που πραγματικά τον πνίγει και τον κάνει να αγανακτεί. Στο μυαλό του γιου του μπήκε η ιδέα να ντύνεται *à la parisienne*! Φορά γραβάτα και ψεύτικο κολάρο, ριγωτό σακάκι και περιφέρεται στους σκονισμένους δρόμους της Θεσσαλονίκης φορώντας γυαλιστερά σκαρπίνια. Όσο για την κόρη του, αυτή είναι απασχολημένη συνεχώς με τα μαγαζιά της μόδας και δεν ονειρεύεται

1. Το κείμενο αυτό οφείλει πολλά στις έρευνες της Μερόπης Αναστασιάδου, η οποία μου ενεχείρισε ευχαρίστως τις σημειώσεις της τις σχετικές με την εφημερίδα *Le Journal de Salonique* καθώς και το κείμενο μιας υπό έκδοση έρευνάς της σχετικά με τα καφενεία της Θεσσαλονίκης.

παρά φορέματα και φραμπαλάδες, όλο και πιο εκκεντρικά τα μεν από τα δε. Αυτή, η οποία θα έπρεπε να σκέφτεται μόνο πώς θα κεντήσει την προίκα της, τρέχει στους χορούς σαν τις γυναίκες ελαφρών ηθών. Αυτός, που η βοήθειά του θα ήταν πολύτιμη στο μαγαζί, περνά την ώρα του θαυμάζοντας το είδωλό του στους καθρέφτες των καφενείων. Και αν, από κάποια εξαιρετική εύνοια της τύχης, βρίσκεται στο σπίτι, δεν έχει τίποτε καλύτερο να κάνει από το να δανείσει στην αδελφή του ένα απ' αυτά τα δακρύβρεχτα ρομάντζα από το Παρίσι, που διαφθείρουν τη σημερινή νεολαία. Πιο ανησυχητικό ακόμα, ούτε ο ένας ούτε η άλλη θέλουν να μιλούν τα *djudezmo*. Την όμορφη γλώσσα των προγόνων, τη θεωρούν σαν μια βάρβαρη διάλεκτο, που αρμόζει στους αχθοφόρους και στους μανάβηδες. Και τι καλύτερο ανακάλυψαν από τα *djudezmo*; Τα γαλλικά, παρακαλώ... Τα γαλλικά, με τους ακκισμούς και τα ψελλίσματά τους, με τους ήχους σαν από κάποια κλειστή τρομπέτα, με τον αέρα της ξεπεσμένης μαρκησίας...

Φτωχός οικογενειάρχης, που παραμένει αδύναμος μπροστά στην παρακμή της κουλτούρας με την οποία μεγάλωσε. Αλλά προς τι να κάνει φασαρία, προς τι να διαμαρτύρεται για το σκάνδαλο;

Στη δεκαετία του '80 του 19ου αιώνα, στη Θεσσαλονίκη είναι πολλοί αυτοί που κλαίνε για το παρελθόν και εκρήγνυνται μπροστά στα νέα ήθη, τους νέους τρόπους ζωής. Τίποτα δε γίνεται. Χαμένη μέσα στη δίνη του εξευρωπαϊσμού, η πρωτεύουσα της Μακεδονίας μεταμορφώνεται εμφανέστατα.

Παράλληλα, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης άλλαξε πρόσωπο και αυτός. Βέβαια, ο γερο-ραβίνος με τη γενειάδα, ο πλανόδιος έμπορος ο ντυμένος με κουρέλια, ο ορθόδοξος ιερέας με το βλέμμα τόσο σκοτεινό όσο και τα ράσα του, ο δερβίσης με το τουρμπάνι, οι σεβάσμιες ηλικιωμένες γυναίκες με τις γενναιόδωρες αγκαλιές, είναι πάντα εκεί, σαν να είναι σταθερά ριζωμένοι στο έδαφος της περιοχής. Όμως απέναντί τους βρίσκονται άντρες και γυναίκες που μοιάζουν σαν να βγήκαν κατευθείαν από τις γκραβούρες μόδας που εισάγονται από το Παρίσι και τη Βιέννη.

Αυτοί οι πρωτοπόροι του εκσυγχρονισμού δεν αρκούνται στο να δανείζονται από την Ευρώπη τους φραμπαλάδες και τους τρόπους της. Δανείζονται επίσης και τις γλώσσες. Πολύγλωσσος, ο κάτοικος της Θεσσαλονίκης μιλούσε ήδη εβραϊο-ισπανικά, ελληνικά, τούρκικα και

βουλγάρικα. Θα έλεγε κανείς ότι κατέχεται από μια αληθινή γλωσσική βουλιμία. Μαθαίνει ιταλικά, αγγλικά, γερμανικά. Κυρίως όμως μαθαίνει γαλλικά, γλώσσα του εμπορίου, της διπλωματίας και της παγκόσμιας κουλτούρας. Αφιερώνει τόση ενέργεια για την εκμάθηση αυτής της γλώσσας, ώστε φαίνεται να είναι κοντά η μέρα που θα ξεχάσει το μητρικό του ιδίωμα.

Το σχολικό δίκτυο

Το 1882, τον καιρό που δημοσιεύτηκαν τα *Γράμματα από τη Μακεδονία* του Salomon Reinach, τα γαλλικά δε διδάσκονταν στη Θεσσαλονίκη παρά μόνο σε ένα μικρό αριθμό ιδρυμάτων. Αυτοί που ήθελαν να μάθουν τη γλώσσα του Βολταίρου είχαν να επιλέξουν αποκλειστικά ανάμεσα σε τέσσερα ή πέντε σχολεία. Το σημαντικότερο απ' αυτά είχε ιδρυθεί το 1873 από την Alliance israélite universelle (AIU), ένα φιλανθρωπικό οργανισμό που είχε την έδρα του στο Παρίσι και προορισμός του ήταν η εξάπλωση της εκπαίδευσης στην Ανατολή.

Είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, το σχολικό τοπίο της Θεσσαλονίκης, όπως διαγράφεται μέσα από μια σειρά άρθρων που δημοσιεύτηκαν τον Ιούλιο του 1908 σε μια τοπική εφημερίδα, είναι τελείως διαφορετικό. Εκείνη την ημερομηνία η Θεσσαλονίκη έχει 48 ισραηλιτικά σχολεία, 32 τούρκικα, 20 ελληνορθόδοξα, 7 γαλλικά καθώς και διάφορα ιταλικά, βουλγάρικα, σερβικά και ρουμάνικα ιδρύματα. Τα περισσότερα απ' αυτά έχουν στο πρόγραμμά τους τη γαλλική γλώσσα, την οποία, καλώς ή κακώς, μαθαίνουν να μιλούν 6.000 αγόρια και κορίτσια. Τα γαλλικά αποτελούν τη βάση της εκπαίδευσης που παρέχεται στο κολέγιο των Αδελφών του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή (227 μαθητές), στις Αδελφές του Ελέους (220 μαθητές), στο σχολείο των Καλογραιών της Καλαμαριάς (119 μαθητές), στο ορφανοτροφείο του Ζεϊτινλίκ (27 μαθητές) και βεβαίως στα τρία σχολεία που δημιουργήθηκαν από τη Mission laïque française, στα 1905-1906 (410 μαθητές).

Αλλά, απ' όλα αυτά τα ιδρύματα που σκοπό τους έχουν τη διάδοση των γαλλικών, αυτά της AIU, που ανέρχονται σε επτά, διακρίνονται για τη μεγαλύτερη προσέλευση μαθητών. Το 1873, το πρώτο από αυτά

τα σχολεία, που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Moïse Allatini – άτομο από τα πιο σεβαστά της ισραηλιτικής κοινότητας– δεν είχε παρά 200 μαθητές, όλοι αγόρια. Πολύ σύντομα ο αριθμός αυτός αυξήθηκε, έτσι η Alliance υποχρεώθηκε να δημιουργήσει έξι νέα σχολεία, από τα οποία τέσσερα προορίζονταν για κορίτσια. Οι σχολικές στατιστικές του 1908 μαρτυρούν καθαρά την επιτυχία των σχολείων αυτών: εκείνη τη χρονιά είχαν συνολικά 2.132 μαθητές, με σχεδόν ίση αναλογία ανάμεσα στα δύο φύλα, και διέθεταν 55 καθηγητές. Πολλοί από τους καθηγητές είχαν σπουδάσει στο Παρίσι, στην École normale orientale της οδού La Bruyère.

Για πολλούς, η επιτυχία των σχολείων της Alliance οφειλόταν στην πραγματική λατρεία για τα γαλλικά. Όλα τα πρωινά ήταν αφιερωμένα στην εκμάθηση αυτής της γλώσσας. Άλλωστε, αυτή ήταν και το κύριο γλωσσικό μέσον για τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων του προγράμματος των διαφόρων τάξεων.

Η διδασκαλία των γαλλικών, που στις δύο τελευταίες τάξεις ήταν μάθημα επιλογής με τη λογιστική, αποσκοπούσε στο να δημιουργήσει καλούς εμπόρους. Επέτρεπε όμως, επίσης, σε όσους παρακολουθούσαν μέχρι το τέλος τα μαθήματα να μάθουν τέλεια γαλλικά. Για του λόγου το αληθές, αρκεί να ανατρέξουμε στα κείμενα των διανοουμένων της Θεσσαλονίκης οι οποίοι τέλειωσαν τα σχολεία της Alliance. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Joseph Nehama (1881-1971) ή P. Risal, ο οποίος υπήρξε συγγραφέας πολλών εργασιών για την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης καθώς και ενός σημαντικού Εβραίο-ισπανικού Λεξικού. Δε μιλάμε βεβαίως για μια λογοτεχνική μεγαλοφυΐα. Παρ' όλα αυτά, όλα τα έργα του, και ειδικότερα το *Ville connoîtée Salonique*, (Paris, Perrin et Cie, 1914), χαρακτηρίζονται από πηγαίο, ζωντανό και εφευρετικό ύφος, δείγμα μιας τέλει εξοικείωσης με τη γλώσσα. Δεν πρόκειται βέβαια για εξαίρεση. Οι εκατοντάδες φάκελοι των ανώνυμων εκπαιδευτικών, που διατηρούνται στα αρχεία της Alliance στο Παρίσι, είναι γεμάτοι από επιστολές γραμμένες σε άψογα γαλλικά.

Για ένα νεαρό Θεσσαλονικιό, το να περάσει από τα θρανία της Alliance δε σήμαινε μόνο ότι ακολουθούσε το ρεύμα της γαλλομάθειας. Σήμαινε επίσης, κατά κύριο λόγο, ότι εμποτιζόταν, μια για πάντα, με τη γαλλική κουλτούρα. Τι διάβαζαν οι μαθητές του σχολείου Moïse

Allatini; Το γνωρίζουμε με αρκετή ακρίβεια χάρη στις παραγγελίες που έστελνε, σε τακτά χρονικά διαστήματα, ο διευθυντής του σχολείου στην έδρα του φιλανθρωπικού οργανισμού στο Παρίσι. Τα σχολικά εγχειρίδια που ζητούσε ήταν κυρίως αυτά που διδάσκονταν στα γαλλικά δημόσια σχολεία, τα οποία ακολουθούσαν πλέον τη μέθοδο του Jules Ferry. Όσο για τα υπόλοιπα αναγνώσματα, δεν έλειπε τίποτα, ούτε οι «κλασικοί» του 17ου αιώνα, ούτε ο Βολταίρος, ούτε ο Ρουσσώ, ούτε ο Ουγκώ, ούτε ακόμα ο Ιούλιος Βερν, ούτε οι άλλοι μυθιστοριογράφοι της μόδας.

Η απόσταση από τη γαλλική κουλτούρα μέχρι την υπερβολική έξαρση του γαλλικού μοντέλου, δεν ήταν παρά μόνο ένα βήμα, που συχνά το διέσχιζαν. Το 1909, ο γιατρός Léon Modiano, στην ομιλία του στο Σύλλογο των παλαιών μαθητών της AIU, με την ευκαιρία της επετείου των πενήντα χρόνων από την ίδρυση της Alliance, δε δίστασε να καταφύγει στην υπερβολή για να εξυμνήσει τη χώρα της Επανάστασης:

«Η Γαλλία, το γενναιόδωρο αυτό έθνος, δεν αρκέστηκε μόνο να δώσει στον κόσμο το φωτεινό παράδειγμα της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης. Συνέβαλλε κυρίως, με τα όπλα στα χέρια, στην απελευθέρωση των λαών που στέναζαν κάτω από το ζυγό της δουλείας. Ανταποκρίθηκε πάντα, χωρίς δισταγμό, στις εκκλήσεις των καταπιεσμένων σε όλες τις χώρες. Η Γαλλία είναι αυτή που δημιούργησε το '48, και αυτοί είναι οι άνθρωποι που ονειρεύτηκαν να αλλάξουν τον κόσμο και να τον οδηγήσουν να υιοθετήσει τις πολιτικές και κοινωνικές ιδέες τους – χιμαιρικές αν θέλετε, αλλά πόσο ευγενικές και υψηλές! – ... είναι οι άνθρωποι του '48 που μας ενέπνευσαν τη δημιουργία της Alliance».

Παρ' όλο που τα σχολεία της Alliance πρότειναν επίσης στους μαθητές τους μαθήματα ιταλικών, ελληνικών, τουρκικών, εβραίο-ισπανικών και εβραϊκών, στο μυαλό του κόσμου είχαν καθιερωθεί ως σχολεία γαλλικής γλώσσας. Έτσι, αποτελούσαν τον κύριο στόχο όλων αυτών – και ήταν πολλοί στη Θεσσαλονίκη – που δε δίσταζαν να καταγγείλουν τις βλαβερές συνέπειες της αχαλίνωτης γαλλομανίας. Και κατηγορούσαν τα γαλλικά ότι συνέβαλλαν στη συρρίκνωση της παραδοσιακής κουλτούρας. Στα Απομνημονεύματά του, ο Sam Lévy, δημοσιογράφος από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος γύρω στο 1890 είχε λιώσει πολλά παντελόνια στα θρανία του σχολείου Moïse Allatini, έπρεπε να συνοψίσει,

χωρίς αναστολές, την ετυμηγορία που εκδόθηκε από τους πολέμιους των γαλλικών: «Οι μετοχές, τα προθέματα και οι καταλήξεις, οι ομαλές και οι ανώμαλες συζυγίες, η απουσία τονικής προφοράς, οι ενώσεις και οι συζεύξεις των γραμμάτων και των συνδέσμων, αποτελούσαν πάντα συμφορά ή ορμητικά χτυπήματα για τα εβραϊο-ισπανικά». Και κλαίει για την αλλοίωση που υπέστη, εξαιτίας των γαλλικών, η μητρική γλώσσα των Σεφαρντίμ, «αυτό το γλυκό ιδίωμα, δέκα φορές ανώτερο από όλες τις λατινικές γλώσσες, πλουσιότερο ακόμα και από τα καστιλλιάνικα, η κουλτούρα του οποίου θα μπορούσε [...] να ανοίξει τις πόρτες όλων των πολιτισμένων χωρών στα δύο ημισφαίρια, σε χιλιάδες και χιλιάδες αδελφούς μας».

Οι πολέμιοι του εκγαλλισμού της εκπαίδευσης δεν προέρχονταν μόνο από τους εραστές των *djudezmo*, «του γλυκύτερου ιδιώματος στον κόσμο». Υπήρχαν επίσης και αυτοί που υπεράσπιζαν τις άλλες γλώσσες που μιλούνταν στη Θεσσαλονίκη, ειδικότερα τα ιταλικά, τα ελληνικά και τα τούρκικα.

Πριν από την ίδρυση των σχολείων της Alliance, τα ιταλικά ήταν η περισσότερο ομιλούμενη ξένη γλώσσα στη Θεσσαλονίκη. Τα γαλλικά θα υπερτερήσουν μετά τη δεκαετία του 1880. Τα ιταλικά θα διατηρήσουν λίγους οπαδούς, κυρίως ανάμεσα στους Θεσσαλονικείς που είχαν ιταλική υπηκοότητα ή πιο απλά ήταν υπό την προστασία του ιταλικού προξενείου. Γύρω στο 1900, στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας υπήρχαν ακόμα έξι τουλάχιστον σχολεία τα οποία επιχορηγούσε η κυβέρνηση της Ρώμης: ένα εμπορικό σχολείο, ένα λύκειο, ένα «λαϊκό» σχολείο για άπορα παιδιά και τρία σχολεία θηλέων. Τα ιταλικά διδάσκονταν, επίσης, και σε άλλα σχολεία, ειδικότερα στα σχολεία της Alliance. Η γλώσσα του Δάντη είχε τέτοια λάμψη, που συνέχιζε να χρησιμοποιείται από την ισραηλιτική κοινότητα, σε εορταστικές περιπτώσεις: γάμους, ενταφιασμούς, εγκαινία σχολείων, μνημείων κ.λπ. Σύμφωνα με έναν από τους εκπαιδευτικούς της Alliance, τα ιταλικά χρησιμοποιούνταν επίσης και στις επιτύμβιες στήλες του ισραηλιτικού νεκροταφείου, όπου ανταγωνίζονταν τα εβραϊκά και τα γαλλικά.

Τα τούρκικα είχαν και αυτά τους πιστούς τους. Το ότι οι μουσουλμάνοι της πόλης προτιμούσαν τα σχολεία όπου η εκπαίδευση γινόταν στην επίσημη γλώσσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι ένα γεγονός που εγγράφεται στη φυσική τάξη των πραγμάτων. Όμως, στη

διάρκεια των τελευταίων ετών του 19ου αιώνα, ένας μεγάλος αριθμός Εβραίων επέλεξε να τα μάθει. Η επιλογή των τουρκικών ήταν ένα στοίχημα, όχι μόνο για την επιβίωση της αυτοκρατορίας, αλλά και για την εδραίωσή της. Ήταν επίσης και μια τοποθέτηση στο αντίθετο ρεύμα από όλους αυτούς που περίμεναν την τελική καταστροφή για να μοιράσουν μεταξύ τους την κληρονομιά του «αρρώστου». Ορισμένα μέλη της ισραηλιτικής κοινότητας που απέβλεπαν στη διατήρηση του *status quo*, μια και ζούσαν τόσο καλά κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, δε δίστασαν να αναμιχθούν σε μια αληθινή σταυροφορία προς όφελος της διδασκαλίας της τούρκικης γλώσσας. Έτσι, ο Sam Lévy, ξεχνώντας πως ήταν αρχισυντάκτης της *Journal de Salonique*, του πρώτου γαλλόφωνου οργάνου της πόλης, θα αρχίσει το 1901 μια περιοδεία σε όλη τη χώρα για να προωθήσει την ίδρυση μιας τουρκικής Alliance, στα πρότυπα της αντίστοιχης γαλλικής, με σκοπό τη διάδοση της επίσημης γλώσσας. Δηκτικό σχόλιο του Isaac Matalon, που ήταν διευθυντής του σχολείου Moïse Allatini:

«Είναι υπερβολικός, ένας οραματιστής που θεωρεί τον εαυτό του προορισμένο να αναμορφώσει την ανθρωπότητα, γενικά, και τους ομοθρήσκους του, ειδικά. Όμως κανείς δεν αγνοεί το γεγονός ότι ξεκίνησε αυτές τις περιοδείες αναζητώντας συνδρομητές και ανταποκριτές [...] Κολακεύεται αναλαμβάνοντας αποστολές, και στα μέρη όπου ακόμα δεν τον γνωρίζουν βρίσκει αφελείς και ηλίθιους για να τον ακούσουν...»

Πιο ενδεικτική και από αυτή την ανεξάρτητη δήλωση, είναι η δημιουργία, το 1909, μιας οθωμανικής ισραηλιτικής οργάνωσης για τη διάδοση της τούρκικης γλώσσας, ο πρόεδρος της οποίας, ο J. Naar, είχε εμπνευστεί ένα σύστημα χρηματοδότησης για τα δίδακτρα εκατό μαθητών εβραϊκής καταγωγής στα καλύτερα τούρκικα σχολεία της χώρας. Η οργάνωση αυτή είχε οργανώσει βραδινά μαθήματα και ανέλαβε να καθιερώσει τη διδασκαλία των τουρκικών στο Ταλμούδ Τοράχ της Θεσσαλονίκης, που την εποχή εκείνη είχε περισσότερους από 1.200 μαθητές.

Εάν υπήρχε ένας καθόλου ευκαταφρόνητος αριθμός Εβραίων που συνηγορούσαν υπέρ της εκμάθησης της τούρκικης γλώσσας, οι οπαδοί των ελληνικών ήταν, αντίθετα, πολύ λίγοι στην εβραϊκή κοινότητα. Το

1880, τα ελληνικά βρίσκονταν στις τελευταίες θέσεις των γλωσσών που μάθαιναν οι μαθητές της ΑΙΥ, πολύ πίσω από τα γαλλικά, τα τούρκικα, τα εβραϊκά και τα ιταλικά. Ο αντισημιτισμός ήταν πολύ διαδεδομένος στους Έλληνες και ο οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στις δυο κοινότητες ήταν τόσο έντονος, ώστε αυτό δεν ήταν κάτι το αξιοπερίεργο. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και αν ήταν πολύ λίγοι οι απόστολοι της διδασκαλίας των ελληνικών, δεν παρέλειπαν να κάνουν τη φωνή τους να ακούγεται. Ο ισχυρισμός τους ήταν απλός: οι Έλληνες αποτελούσαν τη δεύτερη, μετά τους Εβραίους, κοινότητα της Θεσσαλονίκης και κατείχαν μια σημαντική θέση στην αγορά. Εξάλλου, είναι πολυάριθμοι στις γύρω περιοχές και διαδραματίζουν εκεί σημαντικό ρόλο στον εμπορικό τομέα. Άρα οι Εβραίοι είχαν κάθε λόγο να εξοικειωθούν με τη γλώσσα τους. Όσο για τα τούρκικα, ήταν βέβαια η επίσημη γλώσσα της χώρας, που όλος ο κόσμος τη μιλούσε μέχρι ένα βαθμό, και αυτή η επιφανειακή γνώση ήταν υπέρ το δέον αρκετή για κάποιες υποθέσεις που πιθανόν να είχε κανείς με την αστυνομία, το ταχυδρομείο ή την επαρχιακή διοίκηση. Αυτοί οι προπαγανδιστές της ελληνικής γλώσσας διαισθάνονταν, ίσως, ότι θα ερχόταν μια μέρα που η Θεσσαλονίκη θα ενωνόταν με το Ελληνικό Βασίλειο; Είναι πολύ πιθανόν. Στο τέλος αυτού του αιώνα, η κατάσταση ήταν τόσο μπερδεμένη στη Μακεδονία, ώστε καμιά υπόθεση, ακόμα και η πιο αόριστη, δεν μπορούσε να γίνει.

Όμως, ούτε τα τούρκικα, ούτε τα ιταλικά, ούτε τα ελληνικά ήταν σε θέση να ανταγωνιστούν πραγματικά τα γαλλικά. Στα μάτια των υποστηρικτών της γαλλικής κουλτούρας, ο μόνος κίνδυνος που εμφανιζόταν στον ορίζοντα ήταν αυτός της γερμανικής διείσδυσης. «Το γαλλικό έθνος μπορεί να είναι ήσυχο», διαβάζουμε, το 1907, στην εφημερίδα των Βρυξελλών *Le Ralliement*, από την πένα ενός ανώνυμου ανταποκριτή από τη Θεσσαλονίκη, που υπέγραφε ειρωνικά Jawohl. «Η Γαλλία είναι εδώ η πλέον ευνοούμενη χώρα και απόδειξη είναι ο αριθμός των ατόμων που μιλούν τη γλώσσα». Παρά τη διαβεβαίωση αυτή, το γαλλικό προξενείο και οι γαλλόφιλοι κύκλοι της Θεσσαλονίκης δε σταματούν να καταγγέλλουν το γερμανικό κίνδυνο. Οι Γερμανοί ήταν πολύ λίγοι στη Θεσσαλονίκη, είχαν όμως μεγάλη επιρροή. Τα προϊόντα τους είχαν κατακλύσει την αγορά, το *Deutscher Kegelklub* είχε μέλη ορισμένους από τους πιο επιφανείς πολίτες της πόλης, ενώ όλο και περισσότερα παιδιά πήγαιναν στο γαλλογερμανικό σχολείο, πρόεδρος του οποίου

ήταν ο επιθεωρητής των ανατολικών σιδηροδρόμων.

Αυτή η μικρή διείσδυση της γερμανικής γλώσσας, φαινόταν ακόμα πιο επίφοβη, γιατί συνοδευόταν από την υπόγεια πρόοδο μιας ιδεολογίας σε πλήρη εξέλιξη: του σιωνισμού. Από το 1895, τα σχολεία της Alliance στη Βουλγαρία έπρεπε να αντιμετωπίσουν τη συστηματική επίθεση των σιωνιστών μαχητών, επίθεση που κατέληξε, σε διάστημα λίγων ετών, σε σχεδόν πλήρη εξαφάνιση της γαλλικής εκπαίδευσης σ' αυτή τη χώρα και στη δημιουργία ενός γερμανόφωνου σχολικού δικτύου. Μήπως υπήρχε κίνδυνος να επαναληφτεί το ίδιο σενάριο και στη Θεσσαλονίκη, όπου παρά την αντίθεση της οθωμανικής διοίκησης, η ένωση *Béné Zion* δε δίστασε να στρατολογήσει νέα μέλη; Το γεγονός ότι ένας από τους κυριότερους προπαγανδιστές της νέας ιδεολογίας, ο Juda Recanati, ήταν καθηγητής στο γερμανικό σχολείο ενίσχυε τις ανησυχίες της Alliance και των πολλών οπαδών της στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας.

Για αρκετό διάστημα, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην Alliance και τη σιωνιστική κίνηση, τον οποίο ενίσχυε και η καλυμμένη διαμάχη ανάμεσα στους γαλλόφωνους και τους γερμανόφιλους δικηγόρους, δεν ήταν σημαντικός. Εντούτοις, την επομένη της επανάστασης των Νεοτούρκων, η ανάπτυξη της σιωνιστικής κίνησης, στη Θεσσαλονίκη, θα άνοιγε το δρόμο για όλο και συχνότερες έριδες ανάμεσα στα δύο «κόμματα». Σε μια επιστολή του, με ημερομηνία 23 Απριλίου 1911, ο D. Florentin, συντάκτης της εφημερίδας *El Avenir* και αντιπρόεδρος της τοπικής λέσχης Μακκαβαίων, έφτασε στο σημείο να παραπονεθεί στον David Wolfsohn, πρόεδρο της κεντρικής επιτροπής της σιωνιστικής οργάνωσης, για μια «πραγματική τρομοκρατία που κατευθύνεται από τους ανθρώπους της Alliance» Τρομοκρατία; Δεν είμαστε καλά πληροφορημένοι για την ακριβή φύση της αναταραχής, αλλά φαίνεται ότι, ανεξάρτητα από το ποιος ευθύνεται, εκτοξεύτηκαν πολλές ύβρεις και απειλές από το ένα μέρος προς το άλλο. Εάν πιστέψουμε τον Florentin, ένα μέλος της τοπικής επιτροπής της Alliance, ο Joseph Bensussan, είχε επισκεφτεί τον ταμιά της ένωσης *Béné Zion*, ένα βαμβακέμπορο ονόματι Joseph Hassid, και του ανακοίνωσε ψύχραιμα ότι: «Πρόκειται να σκοτώσουμε πέντε σιωνιστές αρχηγούς».

Όλη αυτή η αντίδραση ήταν, για να πούμε την αλήθεια, αρκετά πρώιμη, γιατί, μόνο μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο σιωνισμός

θα ρίζωνε πραγματικά στη Θεσσαλονίκη. Όμως το γεγονός ότι οι υποστηρικτές της Alliance τόνισαν με τον τρόπο τους τη γερμανοφοβία της Γαλλίας, δεν προκαλεί καμιά έκπληξη.

Παρίσι-Θεσσαλονίκη

Το να μιλάς γαλλικά είναι καλό. Το να φοράς όμως ρούχα που έρχονται κατευθείαν από του Worth, να πίνεις σαμπάνια, να εξάπτεσαι για την υπόθεση Dreyfus, να γελάς διαβάζοντας το *Passant* του François Coppée, να γνωρίζεις τα τελευταία κουτσομπολιά όλου του Παρισιού, αυτό είναι ακόμα καλύτερο.

Με τον ερχομό του σιδηροδρόμου, τη δεκαετία του 1870, η Θεσσαλονίκη συνδέθηκε με την Ευρώπη. Βιέννη, Βουδαπέστη, Βερολίνο, Βενετία, Παρίσι, Λονδίνο δεν είναι πλέον μακρινά όνειρα. Οι πλούσιοι της Θεσσαλονίκης έχουν πλέον τη δυνατότητα να ζήσουν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ή τουλάχιστον μπορούν να το φαντάζονται. Η πρωτεύουσα της Μακεδονίας, που βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της Κεντρικής Ευρώπης, στρέφεται προς τις κεντρικές περιοχές της ηπείρου. Στα καφενεία της, τα βάλς και η πόλκα συναγωνίζονται τις καντρίλιες. Εκτός αυτού, είναι η γοητεία της Γαλλίας που βαρραίνει ακόμη περισσότερο. Χάρη στα σχολεία της Alliance. Χάρη στις γαλλικές αποστολές. Χάρη στη *Mission laïque française*. Χάρη επίσης, πρέπει να υπογραμμιστεί, στον τοπικό γαλλόφωνο Τύπο.

Ο Τύπος αυτός, όμως, εμφανίστηκε αρκετά αργά, στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα. Γύρω στα 1900, η Θεσσαλονίκη είχε ήδη τέσσερα τουλάχιστον γαλλόφωνα έντυπα: τις εφημερίδες *L'Indépendant*, *Le Journal de Salonique*, *Le Progrès de Salonique* και ένα περιοδικό που απευθυνόταν μάλλον στη νεολαία, το *L'École et la Famille*. Μερικά χρόνια αργότερα, τη στιγμή της επανάστασης των Νεοτούρκων, ο επαναστατικός πυρετός απαιτούσε την εμφάνιση μιας σειράς νέων εφημερίδων. Όμως, καθώς εκδίδονταν από μικρές ομάδες χωρίς ιδιαίτερη ισχύ, τα περισσότερα από τα νέα φύλλα δεν επέζησαν μετά τις πρώτες στιγμές ευφορίας. Η Θεσσαλονίκη έφτασε στον Πρώτο Παγκόσμιο Πό-

λεμο με μισή ντουζίνα γαλλόφωνες εφημερίδες. Από αυτές, η εφημερίδα *La Liberté* ήταν όργανο της ελληνικής κυβέρνησης· η *L'Indépendant* υπερηφανευόταν ότι ήταν το παλαιότερο γαλλόφωνο έντυπο που εμφανίστηκε στην περιοχή· η *L'Opinion*, που σύμφωνα με δική της ανακοίνωση ήταν «η εφημερίδα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία απ' όλα τα γαλλόφωνα έντυπα που εκδίδονται στην Ελλάδα, η πιο διαδεδομένη, αυτή που έχει την καλύτερη φήμη στον εμπορικό και χρηματιστηριακό κόσμο της Μακεδονίας, της Θράκης, της Ηπείρου και της Νέας Σερβίας», και τέλος η εφημερίδα *Le Progrès* που αναφέρθηκε ήδη.

Σε μια επιστολή του πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη διαβάζουμε ότι η εφημερίδα *Le Journal de Salonique* έπαιρνε, το 1909, χρήματα από το γερμανικό προξενείο για να δημοσιεύει άρθρα υπέρ της Γερμανίας. Όμως αυτή ήταν το κύριο όργανο που χωρίς αμφιβολία εργάστηκε περισσότερο για τη διάδοση των γαλλικών και της γαλλικής κουλτούρας στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Για είκοσι περίπου χρόνια, δε σταμάτησε να προωθεί τη γλώσσα του Βολταίρου -καρυκευμένη, είναι η αλήθεια, με βαλκανική σάλτσα- να ξερογλείφεται για τα παρισινά κουτσομπολιά και όταν ήρθε ο σιδηρόδρομος, εμφύσησε στους αναγνώστες της μια ιδιαίτερη προτίμηση για ό,τι ήταν γαλλικό: τέχνες, γράμματα, ιδέες αλλά και αρώματα, φίνα κρασιά, συνταγές μαγειρικής, χορεύτριες, τραγουδίστριες της οπερέτας, μεταλλικά νερά, κοσμήματα, τεχνουργήματα κ.λπ.

Η εφημερίδα *Le Journal de Salonique* ιδρύθηκε το 1895. Αρχικά παρουσιάστηκε ως συμπλήρωμα στη γαλλική γλώσσα του εβραϊο-ισπανικού περιοδικού *La Epoca*, που το εξέδιδε ο Saadi Lévy, ένας Θεσσαλονικιός τυπογράφος, σπουδαίος ερασιτέχνης μουσικός, που είχε απορριστεί από το ραβινάτο, γιατί είχε υιοθετήσει και προπαγάνδιζε τις φιλελεύθερες ιδέες. Η διεύθυνση της εφημερίδας ανατέθηκε στον Vitalis Cohen, ή Shéridan, γιο του Barouch Cohen, ο οποίος ήταν από τους ιδρυτές της μασονικής στοάς *Macedonia Risorta*. Λέγεται ότι το νέο γαλλόφωνο φύλλο μύριζε θειάφι από την αρχή.

Η επιλογή του Vitalis Cohen, ως αρχισυντάκτη σε όργανο που ήταν αφιερωμένο στη διάδοση της γαλλικής κουλτούρας, ήταν η πλέον κατάλληλη, όπως φαίνεται από την ακόλουθη περιγραφή, την οποία υπογράφει ο Sam Lévy:

«Ο Vitalis έφυγε για το Παρίσι γύρω στα 1875. Γεννημένος διανοούμε-

νος, μεγάλος λάτρης του Ουγκώ, τρεφόταν με τη λογοτεχνία, την ποίηση και το θέατρο. Γνώριζε απέξω τον Ρακίνα, τον Ουγκώ, τον Λαμαρτίνο, τον Σενιέ και πολλούς άλλους, ενώ έγραφε και ο ίδιος στίχους, πολλοί από τους οποίους ήταν ισάξιοι μ' αυτούς των δασκάλων του. Εξελίχτηκε σ' έναν από τους πιο φωτισμένους συγγραφείς ποιημάτων για τους συνθέτες της Μονμάρτρης και συνεργάστηκε με θεατρικές και πρωτοποριακές εκδόσεις. Το ψευδώνυμό του, Shéridan, το όφειλε σε ένα άλογο κούρσας που κέρδισε στο Grand Prix και του απέφερε μια μικρή περιουσία, γιατί ο Vitalis τρελαινόταν για τις ιπποδρομίες. Νομίζω επίσης ότι για κάποιο διάστημα δεχόταν στοιχήματα στον ιππόδρομο και είχε για ερωμένες κάποιες πολύ γνωστές καλλιτέχνιδες».

Εκτός από τον «Shéridan», το «διαφθορέα», η εφημερίδα *Le Journal de Salonique* είχε ανάμεσα στους συνεργάτες της τον Isaac Modiano, που ποτέ δεν παρέλειπε να επωφελείται από τους δεσμούς συγγένειας με τη βαθύπλουτη οικογένεια των Camondo· τον Jacques Trénès, τέως τεχνοκριτικό της εφημερίδας *Le Journal des débats*· τον Lévy Sciuto, ταλαντούχο ποιητή, και κυρίως το γιο του ιδιοκτήτη του περιοδικού *La Epoca*, Sam Lévy. Στα Απομνημονεύματά του, ο Lévy, ελάχιστα μετριόφρων, αυτοπαρουσιάζεται σαν μια μεγαλοφυΐα της οθωμανικής δημοσιογραφίας. Πράγματι, ήταν απόφοιτος της Alliance και ένας από τους λίγους Θεσσαλονικείς που είχαν κάνει πανεπιστημιακές σπουδές στο Παρίσι, γεγονός που τον βοήθησε να αντικαταστήσει, για λιγότερο από είκοσι χρόνια, τον V. Cohen στην αρχισυνταξία. Στη γενέθλια πόλη του δεν ήταν τόσο αγαπητός. «Θορυβώδης λιβελογράφος», διαβάζουμε σε μια επιστολή που έστειλε ένας εκπαιδευτικός της Alliance στην κεντρική έδρα της οργάνωσης. Ένας ακόμα τρόπος για να ακουστεί ότι τα γραπτά του, που ένα μεγάλο μέρος τους ήταν αφιερωμένο στα τοπικά σκάνδαλα, ενοχλούσαν πολλούς συμπολίτες του.

Η *Journal de Salonique* εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα, τη Δευτέρα και την Πέμπτη, και ήταν ένα απλό φύλλο, διπλωμένο στα δύο, που κυκλοφορούσε σε 1.000 περίπου αντίτυπα. Σε μια πόλη που ο πληθυσμός της δεν ξεπερνούσε τις 100.000 ψυχές εκείνη την εποχή, αυτός ήταν ένας ικανοποιητικός αριθμός, που αντιστοιχούσε σε 5.000 ή 6.000 αναγνώστες. Οι μεγαλύτερες κυκλοφορίες θα έρχονταν το 1898, τη στιγμή της έκρηξης της υπόθεσης Dreyfus. Η *Journal* δεν ήταν η μόνη που επωφελήθηκε από αυτή την έκρηξη. Οι διαμάχες ανάμεσα στους

οπαδούς και τους εχθρούς του Dreyfus υπήρξαν ανέλπιστο δώρο για το σύνολο του τοπικού Τύπου. Εάν πιστέψουμε μια δασκάλα της Alliance, οι Θεσσαλονικείς ήταν τόσο παθιασμένοι με την υπόθεση αυτή, ώστε είχαν στείλει ένα χρηματικό ποσό στην οργάνωση *Siècle*, ένα από τα παρισινά όργανα των οπαδών του Dreyfus, για να μπορούν να πληροφορούνται τηλεγραφικά τα τελευταία νέα.

Αν και η διεθνής επικαιρότητα – μια πραγματικότητα που η Θεσσαλονίκη αντιλαμβανόταν με τον τρόπο της – κρατούσε μια σημαντική θέση στις στήλες της *Journal*, η τελευταία ενδιαφερόταν κυρίως για την τοπική ζωή. Θέλετε να δειπνήσετε στην πόλη την Πέμπτη 28 Νοεμβρίου 1895; Θα σας ενδιέφερε βεβαίως να ξέρετε ότι η μπιραρία *La Turquie* μόλις παρέλαβε από το Μόναχο αρκετές ποσότητες μπίρας Hackerbrau. Είσαστε καλεσμένοι σε ένα χορό μεταμφιεσμένων; Δε θα θέλατε βέβαια να ντυθείτε Λουδοβίκος ΙΕ', γιατί ο κύριος Bensussan είχε ήδη αυτή την ιδέα κατά τη διάρκεια ενός χορού που οργανώθηκε από το *White Star Cycling Club*, στις 17 Φεβρουαρίου 1896. Αναζητούσατε ένα καλό θέαμα; Στις 12 Μαρτίου 1896, είχατε να διαλέξετε, ανάλογα με τη διάθεσή σας, ανάμεσα στο *Les Deux Orhpelines*, που παρουσίαζε ο θίασος Tavoraro ή τις *Les vingt-huit jours de Clairette*, οπερέτα που παρουσίαζε ο λυρικός θίασος Bayard. Θέλετε να αγοράσετε σπόρους αγγουριών ή μαϊντανού; Το Μάρτιο του 1898, το καλύτερο μέρος για να προμηθευτείτε σπόρους για το λαχανόκηπό σας ήταν χωρίς αμφιβολία το γαλλικό βιβλιοπωλείο Nilsson.

Οι συντάκτες της *Journal* είχαν μια έκδηλη προτίμηση για τις κοσμικές εκδηλώσεις. Οι χοροί, οι δεξιώσεις και οι κάθε είδους εορτασμοί ήταν ανάμεσα στα αγαπημένα τους θέματα και αφιέρωναν στα γεγονότα αυτά μακροσκελή χρονογραφήματα, όπου έγραφαν λεπτομέρειες ακόμη και για τα χρώματα που είχαν οι τουαλέτες που φορούσαν οι κυρίες. Μέσα σ' αυτό το χαριτωμένο κουτσομπολιό όσο και μέσα στα άρθρα για πιο σοβαρά θέματα, όπως τα προβλήματα για την υγεία, τις δημοτικές αλλαγές, τη χειραφέτηση των γυναικών ή κάποιο άλλο επίκαιρο θέμα, ο αναγνώστης έβρισκε πάντα παρόν το ευρωπαϊκό μοντέλο. Η μπίρα ερχόταν από το Μόναχο, η τραγουδίστρια από το Τορίνο, ενώ ο κομμωτής, που ονομαζόταν Jean Parisini, ερχόταν κατευθείαν από τους καλύτερους οίκους του Παρισιού και της Βιέννης.

Παρ' όλο που οι αναφορές της στην Ευρώπη μαρτυρούν έναν κάποιο

εκλεκτισμό, η *Journal* παρέμενε, όπως είπαμε, στο πλευρό της Γαλλίας. Διαβάζουμε για παράδειγμα την ακόλουθη πληροφορία σχετικά με την άφιξη ενός νέου οδοντογιατρού στη Θεσσαλονίκη:

«Η οδοντιατρική τέχνη είναι περισσότερο πολύπλοκη απ' ό,τι νομίζει κανείς. Σήμερα είναι απαραίτητο οι οδοντογιατροί να γνωρίζουν σε βάθος την ανατομία του προσώπου, τις χημικές σχέσεις κάποιων μετάλλων και τα θεραπευτικά αποτελέσματα κάποιων φαρμάκων. Για την απόκτηση αυτών ακριβώς των γνώσεων ο Abraham Altcheh πήγε στο Παρίσι, όπου παρακολούθησε για πολλούς μήνες μαθήματα οδοντιατρικής. Επιμελής σπουδαστής της οδοντιατρικής σχολής, θυσίαζε τις ελεύθερες ώρες του, ανάμεσα στα διάφορα μαθήματα, για να ειδικευτεί σε ειδικές κλινικές και σε παρισινά νοσοκομεία, στις ποικίλες και περίπλοκες εγχειρήσεις με τις οποίες ασχολούνται καθημερινά οι μεγάλοι Γάλλοι οδοντίατροι [...] Σήμερα, ο κ. Altcheh επέστρεψε ανάμεσά μας, εφοδιασμένος με το δίπλωμά του, τίμημα της αδιάκοπης εργασίας του. Στο ιατρείο του, στην οδό Σαμπρί πασά, απέναντι από το οίκημα Saül Modiano, εφαρμόζεται ανώδυνη μέθοδος για την εξαγωγή των οδόντων...»

Μετά από έναν τέτοιο πανηγυρικό, πώς να μην πειστεί κανείς, κυρίως εάν έχει πρόβλημα με τα δόντια του, για την ανωτερότητα της γαλλικής επιστήμης!

Όταν δεν υπερέβαλε για τις γνώσεις των Γάλλων οδοντιάτρων, η εφημερίδα έκανε γνωστό στους αναγνώστες της ότι η κυρία Emke, η επονομαζόμενη Γαλλίδα, μόλις επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη, αφού επισκέφτηκε τους κυριότερους ευρωπαϊκούς οίκους μόδας, και διευκρίνιζε ότι «το καθαρά παρισινό στυλ», που η εν λόγω κυρία έδινε στις δημιουργίες της, αποτελούσε «αληθινή τύχη για τις οικογένειες». Ακόμα συνιστούσε με ενθουσιασμό τις θεατρικές παραστάσεις της δεσποινίδας Emilie Lindey, εξαιρετής ηθοποιού, που ήταν επικεφαλής του «παρισινού περιοδεύοντος θιάσου» με τα έργα *Frou-Frou*, *Crochets du père Martin* και *La Marraine de Charley*, ή ακόμα έπλεκε το εγκώμιο της «εντελώς παριζιάνικης συζήτησης, απαύγασμα πνεύματος και ευθυμίας», που λάμπρυνε το αποχαιρετιστήριο δείπνο που παρέθεσε ο κύριος Lucien Tanant, διευθυντής των οθωμανικών σιδηροδρόμων της γραμμής Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινούπολης, προς τιμήν του κυρίου Carvin, τέως υπευθύνου της εταιρείας.

Μια από τις σημαντικότερες ευκαιρίες που είχαν ο «Shéridan» και οι συνεργάτες του για να γιορτάσουν το θρίαμβο του γαλλικού πνεύματος, θα πρέπει να ήταν η πρώτη δημόσια παρουσίαση στη Θεσσαλονίκη της κινηματογραφικής μηχανής Lumière από τον κύριο de La Vallée.

«Ο κινηματογράφος έκανε την πρώτη εμφάνισή του χθες, στην αίθουσα του καφεζυθοπωλείου La Turquie», διαβάζουμε στη *Journal* της 5ης Ιουλίου 1897. «...Οι περίεργες κινούμενες φωτογραφίες αυτής της πρωτότυπης εφεύρεσης, ξετυλίχτηκαν μπροστά σ' ένα έκθαμβο κοινό, που δεν κουραζόταν να θαυμάζει ένα τόσο συναρπαστικό θέαμα. Κάποια στιγμιότυπα από το Παρίσι μας έκοψαν την ανάσα. Αισθάνεται κανείς το χτύπο της καρδιάς της μεγάλης πρωτεύουσας σ' αυτές τις κινούμενες εικόνες που μας γνώρισαν το Παρίσι καλύτερα και από την πιο εμπεριστατωμένη διήγηση. Η Loïe Fuller, με τον αιθέριο χορό της, είναι ένας πίνακας άξιος ενός μεγάλου καλλιτέχνη. [...] Όλη η Θεσσαλονίκη θα έρθει στις πολύ ενδιαφέρουσες παραστάσεις του κινηματογράφου, στη διάρκεια των δεκαπέντε ημερών που θα βρίσκεται εδώ. Πρόκειται, αναντίρρητα για την πιο διασκεδαστική ανακάλυψη του αιώνα. Όλοι οι συμπατριώτες μας θα θελήσουν να τη γνωρίσουν».

Ο Jacques Bensussan πηγαίνει στον Όμιλο

Με ποιον θα μπορούσε ο Jacques Bensussan, έμπορος από τη Θεσσαλονίκη, να μιλήσει γι' αυτά που διάβασε στην εφημερίδα *Le Journal*; Με τη σύζυγό του; Χμμ... Δεν ενδιαφέρεται παρά μόνο για τις τουαλέτες της. Και αν πήγαινε στο Olympia; Πολλοί από τους συναδέλφους του πίνουν εκεί τον καφέ τους, γύρω στις τέσσερις το απόγευμα. Όμως η ορχήστρα κάνει τόσο θόρυβο... Θα μπορούσε επίσης να πάει στου Νιόνιου, το νέο μαγαζί του Διονύση Λάππου. Με όλους αυτούς τους Τούρκους αξιωματικούς που συχνάζουν εκεί, αδύνατον να βρει ησυχία. Όχι, καλύτερα θα ήταν να πήγαινε αυτό το βράδυ στον Όμιλο. Εξάλλου, πάει αρκετός καιρός που δεν πάτησε εκεί το πόδι του. Οι υπόλοιποι θα πρέπει να αναρωτιούνται για το άτομό του.

Πατί, στα τέλη του 19ου αιώνα, η Θεσσαλονίκη είχε τόσο πολλές λέσχες, ομίλους και συλλόγους κάθε είδους; Πατί όλα αυτά είναι τόσο

σημαντικά για την αναζωογόνηση της αστικής ζωής; Ασφαλώς γιατί στα χέρια της τοπικής αστικής τάξης αποτελούσαν ένα σημαντικό όπλο πολιτικού και κοινωνικού ελέγχου. Αλλά και γιατί, σε μια πόλη σαν τη Θεσσαλονίκη, το να πάει κανείς στον Όμιλο και να βρει εκεί ανθρώπους της σειράς του είναι μια από τις απλούστερες διεξόδους που προσφέρονται σ' αυτόν που θέλει να ξεφύγει από την πλήξη του.

Εάν ο ευγενής μας είχε σπουδάσει σε ένα από τα σχολεία της Alliance, εάν ήταν αναγνώστης της *Journal* και εάν ανήκε, λόγω της παρουσίας του, στους *happy few*, είναι πολύ πιθανό ότι θα σύχναζε, γύρω στο 1900, εκτός από τις διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις, στον πολύ αριστοκρατικό *Cercle de Salonique*, που μέλη του ήταν όχι μόνο οι πιο γνωστοί έμποροι της αγοράς, αλλά και τα μέλη του προξενικού σώματος, οι διευθυντές των ξένων εταιρειών και ο κυβερνήτης της επαρχίας. Υπήρχαν επίσης πολλές πιθανότητες να εμφανίζεται τακτικά και στις συγκεντρώσεις του *Cercle des Intimes*, που προωθούσε τις φιλελεύθερες ιδέες, αλλά και σ' αυτές του Συλλόγου των παλαιών μαθητών της Alliance. Μερικά χρόνια αργότερα, χάρη στην επανάσταση των Νεοτούρκων, η κλίμακα των πιθανοτήτων θα αυξανόταν αρκετά. Ανάμεσα στα νέα μέρη συναντήσεων που προτιμούσε η γαλλόφωνη αστική τάξη της Θεσσαλονίκης, ξεχωρίζουν επίσης ο *Grand Cercle commercial israélite*, που δημιουργήθηκε το 1909, με σκοπό την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας της ισραηλιτικής κοινότητας. Η Ένωση των παλαιών μαθητών του γαλλογερμανικού σχολείου (1906), που κατηγορείται από τους εχθρούς της για σιωνισμό, και το *Nouveau Club* (1910), προϊόν της διάσπασης στους κόλπους του Cercle des Intimes.

Όμως καλύτερο απ' όλα, και με την προϋπόθεση βέβαια ότι δεν τους φοβίζονται οι κατάρες των πολλών συντηρητικών, ήταν να γίνουν μασόνιοι. Γύρω στα 1908-1910, αυτό δεν παρουσίαζε καμιά δυσκολία. Στη Θεσσαλονίκη, όπου πριν από μερικά χρόνια δεν υπήρχε παρά μόνο μία στοά, η *Macedonia Risorta* της Grand Orient d' Italie, υπήρχαν τώρα δώδεκα στοές, που οι περισσότερες στρατολογούσαν μέλη πολύ εύκολα, γιατί η ζήτηση ήταν μεγάλη.

Οι γαλλόφωνοι είχαν δύο τουλάχιστον στοές στη διάθεσή τους: Τη Veritas, που δημιουργήθηκε το 1904 υπό την αιγίδα της Grand Orient de France, και την Avenir de l' Orient, που ιδρύθηκε αμέσως μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, με την εγγύηση της Grande Loge de France. Η

πρώτη είχε 150 περίπου μέλη. Η δεύτερη, εξαιτίας ίσως μιας πιο συντηρητικής απόχρωσης, είχε συνολικά 75 διδασκάλους και μαθητές. Και οι δύο στρατολογούσαν μέλη κυρίως από την εβραϊκή κοινότητα. Όμως, ανάμεσα στους μνημένους περιλαμβάνονταν και κάποιοι Έλληνες, μια χούφτα Αρμένιοι και ελάχιστοι μουσουλμάνοι με υψηλές θέσεις, όπως ο γενικός επιθεωρητής των τριών βιλαετιών της Μακεδονίας, Χουσεΐν Χιλμί πασάς και ο ανώτατος διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού, Αλή Ριζά μπέης.

Οι περισσότεροι ήταν υψηλής κοινωνικής στάθμης. Έμποροι, τραπεζίτες, μεσίτες και εμπορικοί αντιπρόσωποι, γιατροί, δικηγόροι, εκπαιδευτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι. Μέσα σ' αυτό το σύνολο κάποιοι φαίνονται λίγο παράξενοι. Ειδικότερα, πώς να μην αναρωτηθεί κανείς για την προσωπικότητα του γιατρού Amon de Medonça, από τους ιδρυτές της Avenir de l' Orient; Το επισκεπτήριό του έγραφε ότι ήταν «τέως προσωπικός ιατρός της Αυτής Βασιλικής Υψηλότητας της πριγκιπίσσης Marie de Lusignan και της Αυτού Βασιλικής Υψηλότητας του Μαχαραγιά Sourindro Mahum Tagore, τέως μαιευτήρ της πολυκλινικής του βαρόνου Hirsh, τέως ιατρός των νοσοκομείων της Διεθνούς Επιτροπής Βοηθείας στους πρόσφυγες, τέως ιατρός του νοσοκομείου του Ερυθρού Σταυρού στο Μοναστήρι, της Βασιλικής Δημαρχίας στο Ιστίμπ και του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού». Ένα γράμμα της Grand Orient lusitanien προς την Grande Loge de France τον παρουσιάζει σαν «ισραηλίτη που ήρθε από την Αϊτή». Όσο για τους εχθρούς του –είχε πολλούς– ήταν πολύ σκληροί απέναντί του. Ο Isaac V. Modiano, σεβάσμιος της στοάς Veritas, λέει: «Ο Amon de Medonça είναι ένας ξένος, άγνωστος στη χώρα, για τον οποίο ακούγονται πολλοί μύθοι. Έχει τον αέρα του τυχοδιώκτη και του τσαρλατάνου». Τσαρλατάνος ίσως, όμως ήταν γεμάτος από μια μασονική μαχητικότητα έξω από τα συνηθισμένα όρια. Φαίνεται ότι ο Amon de Medonça εκμεταλλεύτηκε την παραμονή του στη Θεσσαλονίκη για να ιδρύσει στην πόλη, μέσα σε λίγο χρόνο, μια δωδεκάδα στοές, μια από τις οποίες προοριζόταν για γυναίκες.

Οι λέσχες, οι όμιλοι, οι μασονικές στοές συμμετείχαν στην ίδια κίνηση με τα σχολεία και τον Τύπο. Ακόμα και αν κάποιος σκεφτεί ότι υπήρχαν εκεί περισσότεροι Amon de Medonça, ψευδοπροφήτες ικανοί να εκμεταλλευτούν τον αθώο σνομπισμό των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, αυτοί οι χώροι των κοινωνικών συναντήσεων αποτελούσαν τα

κύρια μέσα της ευρωπαϊκής επίδρασης. Τι έλεγαν στις συνεδριάσεις του Cercle des Intimes; Για ποιο πράγμα συζητούσαν τα μέλη της στοάς Veritas ή της Avenir de l' Orient; Αδύνατο να το γνωρίζουμε ακριβώς. Γνωρίζουμε όμως, για παράδειγμα, ότι δύο από τα μέλη της Veritas, οι Joseph Nehama και Léon Dollmann, εκπαιδευτικοί της Alliance και οι δύο, ήταν διάσημοι στη στοά για τη θέρμη με την οποία υποστήριζαν τα λαϊκά σχολεία του Jules Ferry. Γνωρίζουμε επίσης ότι η στοά Avenir de l' Orient δημιουργήθηκε «για να ικανοποιήσει μια ομάδα Ρουμάνων μασόνων (sic!), που επιθυμούσαν να εργαστούν για την ωραία και ακριβή γαλλική γλώσσα».

Γνωρίζουμε ότι ο Cercle des Intimes, όπως και πολλές άλλες λέσχες της Θεσσαλονίκης, ενδιαφερόταν για όλα τα θέματα που ήταν στην ημερήσια διάταξη, από το σοσιαλισμό ως τη χειραφέτηση των γυναικών, από τη φωτογραφία ως τις λοιμώδεις ασθένειες. Γνωρίζουμε, επίσης, τις φιλανθρωπικές δραστηριότητές του, τις πρωτοβουλίες του προς όφελος της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής ανάπτυξης, τις μυστικές παρεμβάσεις στις δημοτικές και κοινοτικές αρχές και ότι διαδραμάτιζε ένα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία μιας Θεσσαλονίκης που θα ήταν ανοιχτή στις ιδέες, στις εμπνεύσεις και στους ρυθμούς της ζωής που έρχονταν από τη Δύση.

Και αν εκείνο το βράδυ τα μέλη του Ομίλου επιθυμούσαν να φλυαρούν αποκλειστικά για τον τελευταίο χορό του White Star Cycling Club ή για την έκθεση του Συλλόγου ερασιτεχνών φωτογράφων, που επρόκειτο να ανοίξει στους κήπους του Μπεχτσινάρ; Ένας ακόμα τρόπος να ζεις κάτω από τη σκιά των μεγάλων κεφαλαίων και να εργάζεσαι για τη διάδοση του νέου πνεύματος.

20 Μαΐου 1910. Είναι περίπου 8 το βράδυ (12 σύμφωνα με τους Τούρκους) και η συγκέντρωση του Cercle des Intimes πλησιάζει στο τέλος της. Ο Jacques Bensussan, ένας από τους πέντε παρέδρους της διοικητικής επιτροπής, αισθάνεται κουρασμένος. Η συνεδρίαση διήρκεσε πολύ. Υποχρεώθηκε να ακούσει την ομιλία του Joseph Nehama με θέμα: «Ο ρόλος του επαγγελματικού προσανατολισμού στην εξύψωση των ισραηλιτικών κοινοτήτων της Ανατολής». Στη συνέχεια ακολούθησε μια συζήτηση σχετικά με την εισφορά στο νοσοκομείο Hirsh. Κυρίως όμως καταναλώθηκαν σε ατέρμονες συζητήσεις σχετικά με την υποδοχή

που θα επεφύλασσαν προσεχώς, στα γραφεία του Συλλόγου, στον Oscar Strauss, πρέσβη των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Jacques Bensussan διόρθωσε τη γραβάτα του και φόρεσε το ριγέ σακάκι του, που το είχε βγάλει προς το τέλος της συνεδρίασης. Κατευθύνεται προς την κρεμάστρα για να πάρει το μαστούλι του και το καπέλο που του έχει φέρει ένας εξάδελφος από το Παρίσι. Ετοιμάζεται να φύγει, αλλά δεν ξέρει πού θα τον οδηγήσουν τα βήματά του. Δε θέλει να γυρίσει αμέσως στο σπίτι του. Αυτή την εποχή του χρόνου, ένα αεράκι φυσά συνήθως πάνω από τη Θεσσαλονίκη. Όμως, αυτό το βράδυ κάνει τόση ζέστη!...

Και αν αναζητούσε λίγη δροσιά δίπλα στη θάλασσα, στην ταράτσα ενός καφενείου απ' αυτά που βρίσκονταν δίπλα στο Λευκό Πύργο; Πάει τόσοσ καιρός που δεν περπάτησε σ' αυτά τα μέρη. Θα μπορούσε επίσης να καπνίσει εκεί ναργιλέ. Ή θα μπορούσε να παραγγείλει μια μικρή καράφα ρακί, με μερικές ελιές και πρόβειο τυρί. Λένε ότι ήρθε από την Κωνσταντινούπολη ένα εξαιρετικό συγκρότημα ανατολίτικης μουσικής και ότι εμφανίζεται κάθε βράδυ στους κήπους, μπροστά στον Πύργο. Σε ένα από τα γωνιακά κτίρια υπάρχει ένας Έλληνας καραγκιοζοπαίκτης, που η παράστασή του –λίγο τολμηρή είναι αλήθεια– αξίζει όπως φαίνεται τη βόλτα.

Ο Jacques Bensussan θα ήθελε πολύ να λύσει τη γραβάτα του, να βγάλει το σακάκι του, να πετάξει το καπέλο του στα χόρτα. Ίσως το κάνει την κατάλληλη στιγμή, όταν ο σερβιτόρος θα του φέρει το ναργιλέ του. Όμως τώρα, στη μέση του δρόμου, οφείλει να διατηρήσει κάποια αξιοπρέπεια.

Ο Jacques Bensussan ζεσταίνεται. Σκέφτεται τον πατέρα του. Αυτός που ο Θεός πήρε την ψυχή του ήταν προικισμένος με μια θαυμάσια φωνή και έψελνε στη συναγωγή. Ήξερε επίσης πολλά τούρκικα και ελληνικά τραγούδια. Κάποια ανοιξιάτικα βράδια, αφού είχε πει κάνα δυο ποτηράκια ρακί, διασκέδαζε όλη τη συνοικία με παλιούς και νέους σκοπούς.

Ο Jacques Bensussan αισθάνεται κόπωση και νοσταλγία. Θέλει να ξαναβρεί τις μυρωδιές, τους ήχους, τις αισθήσεις του παρελθόντος. Σήμερα το βράδυ, θα δροσιστεί δίπλα στη θάλασσα, καπνίζοντας ναργιλέ. Και αύριο θα πάει στο χαμάμ. Πάνε τουλάχιστον είκοσι χρόνια που έχει να εμφανιστεί στα παλιά λουτρά, στην καρδιά της αγοράς...

Εκεί, το νερό είναι καυτό, όμως αυτός, όταν βγαίνει, αισθάνεται τελεί-
ως ανανεωμένος.